

dehumanizaciju stanovništva. Silovanja u Bosni i Hercegovini bila su sistematska, a njima su pored žena bili izloženi i muškarci.

Više autora govorilo je o kulturocidu, ekocidu, zločinima nad djecom. Muharem Omerdić je istakao da su uništena najvrijednija djela islamskog graditeljstva kao rezultat sistematskog genocida, kulturocida, urbicida i destruktivne politike. Dat je i sumarni pregled porušenih i oštećenih vjerskih objekata islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. Mr Luka Brković je skupu predočio činjenice o genocidu nad katoličkom crkvom u Bosni i Hercegovini i stradanju Hrvata (str. 445 - 451).

Izlaganje Harma de Jonga, holandskog oficira, o tome kako je pala Srebrenica bilo je praćeno postavljanjem velikog broja pitanja od strane učesnika kongresa. Svi autori koji su govorili o odnosu međunarodne zajednice prema genocidu u Bosni i Hercegovini slažu se u jednom, a to je da je Zapad posmatrao genocid, odbijao da ga prizna i da je saučesnik u istom. Frenk Mekloski, koji je učinio najznačajniji napor da se događaji u Bosni i Hercegovini formulišu kao genocid od strane američke Administracije, agresiju na Bosnu i Hercegovinu nazvao je jednom od najvećih otimačina teritorija u modernoj historiji, koja je u suprotnosti sa svim uspostavljenim zakonskim i humanističkim principima.

Upravo zbog ovoga neophodno je izvršiti i potpuniju kodifikaciju krivičnog djela genocida, o čemu su na kongresu govorili stručnjaci iz oblasti zakonodavstva i sudstva. U Bosni i Hercegovini su od 1991. do 1995. vršeni svi oblici genocidnih radnji i zločina. Zločin genocida nikada ne zastarijeva, stoga o genocidu i zločinu treba govoriti, u potpunosti ga istražiti i dokumentovati, a počiniocima kazniti.

Ova knjiga predstavlja osudu dugo pripremane i izvršene agresije i genocida u Bosni i Hercegovini. Ona je i teška optužba pasivnosti međunarodne zajednice prema onome što se događalo u Bosni. Zahvaljujući organizatorima i temama koje su obradene ovo je jedinstveno djelo. Ono je i dokument koji ukazuje na opasnost od fašizma koji još traje.

Senija Milišić

Naučni skup: *Događanja historije u sjenci balkanskih ratova (Doing History in the Shadow of the Balkan Wars)*, University of Michigan, Ann Arbor, 18. januar 1997. godine.

U historiografiji balkanskih naroda zna se tačno šta se podrazumjeva pod događajima iz vremena Balkanskih ratova s početka dvadesetog stoljeća. Poslije ovih, svi ostali su neki drugi ratovi s posebnim imenima. Sam naslov skupa u Ann

Arboru bio je iznenađenje za ljude sa južnoslavenskih prostora koji su navikli na spomenuto historiografsko mišljenje o Balkanskim ratovima.

Danas, ljeta 1998. godine, opet sa Balkana dopiru šture i kontradiktorne vijesti o ratu na Kosovu, a možda je i to događanje historije u sjenci balkanskih ratova s kraja dvadesetog stoljeća. Naslov spomenutog skupa sada se vraća kao razmišljanje, a ne više kao čuđenje na takvo poimanje historijskih događaja. Nakon agresivnih napada na Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, interval 1995.-1998. bio je samo pauza u nastavku ratova na Balkanu. Svakako, daljnje ekspliciranje srbijanske i cmogorske agresije na bivše jugoslavenske republike nije tema ovoga osvrta na skup, već prezentacija mišljenja pozvanih historičara, politologa, antropologa i lingvista o ovim pitanjima. Dvadeset i dva učesnika su se, uglavnom, doticala južnoslavenskih prostora u kratkim referatima, a rat u Bosni 1992.-1995. bila je preovladavajuća tema u diskusijama. Izvješća, ograničena na pet do šest stranica, izuzetno su interesantna, a u nekim su samo izneseni doživljaji i zapažanja pojedinaца tokom boravka u tim kriznim područjima.

Skup je bio tematski podijeljen u tri dijela: prvi, se odnosio na historiografsku produkciju ("Production of History"); drugi, na jezička pitanja, nacionalno predstavljanje i identitet pojedinih balkanskih naroda ("Language, Representation, and Identity") i treći dio, odnosi se na poslijeratnu preorijentaciju: probleme, procese i mogućnosti ("Post-traumatic Reorientations": Problems, Process, and Possibilities).

Na temu iz prve grupe referata ("Production of History") o veoma značajnom problemu historije i kvazi-historije ("History and Quasi-History") govorila je Seka Brkljača, saradnica Instituta za historiju u Sarajevu, osvrćući se na prezentaciju istine u historiografskim djelima na temu Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, seriozno analizirajući konkretne primjere jedne i druge historije. Potom je veliki prijatelj Bosne i Hercegovine, Robert J. Donia, saradnik CREES-a (Center for Russian and East European Studies, University of Michigan), uz veliku pažnju prisutnih izvjestio o ratnom udaru na rad bosanskih historičara ("War's Impact of the Work of Bosnian's Professional Historians"). Tokom brojnih posjeta Bosni i Hercegovini u vremenu trajanja rata, upoznao se sa problemima života, smrti i rada bosansko-hercegovačkih historičara, a posebno onih u Sarajevu. Robert J. Donia je pregledno iznio historiografsku produkciju nastalu u vrlo teškim ratnim uvjetima bombardiranja, gladi i straha, čime je pojasnio fenomen duhovnog otpora Bosanaca. O hrvatskoj historiografiji poslije 1990. godine ("The Croatian Historiography after 1990: Contraversies upon Its Status within Central-South- and Southeast-European Frameworks") informacije i prosudbe dao je Drago Roksandić, profesor Zagrebačkog sveučilišta. U promjeni vlasti i demokratskim izborima u bivšim jugoslavenskim republikama, autor vidi u hrvatskoj historiografiji trend prema reinterpretaciji problema iz hrvatske povijesti u relaciji sa velikim imperijalnim sistemima kojima su pripadali dijelovi hrvatskog teritorija. U stvari, hrvatski etnički

prostor, smatra profesor Roksandić, treba promatrati između Bizanta i Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda, Mađarske i Mletačke republike, Austro-Ugarske i Otomanskog Carstva, jer sve te činjenice utiču na hrvatsku povijest koja se može smatrati među najinteresantnijim u Evropi. Ovakvo postavljenim problemima u širem kontekstu povijesnih događanja u susjedstvu, moći će se bolje razumjeti granice, ali i suživot među kulturama. Ovakav način razmišljanja veoma je instruktivan za izučavanje i bosanskohercegovačke historije. Na temu uticaja rata na historiografsko istraživanje razmišljao je i Dennison Rusinow, profesor Univerziteta u Pittsburghu ("Some Reflections of the Impact of Yugoslavia's Desintegration and Wars of Succession on Historical Research and Writing") postavljajući južnoslavenske prostore u kontekst političkih interesa velikih sila na Balkanu. Na istu temu pisao je i Gale Stokes, profesor historije na Rice University ("Recent Historical Writing on the Former Yugoslavia"), a osvrnuo se na noviju produkciju za koju smatra da je solidna osnova iz koje se može razumjeti sadašnjost. S najviše nestrpljenja se očekivao referat Susan Woodward, saradnice Studija za vanjsku politiku (Senior Fellow in Foreign Policy Studies, The Brookings Institution). Izabrana tema je aktuelna, a bavi se vezom novinarstva i rata. Novinski izvještaji su prema autorici glavni izvori saznanja o tekućim ratovima, a intervjui su, također, bitni, ali vrlo nesiguran izvor razumjevanja situacije, jer je tu bitno s kim razgovarate, odnosno sve zavisi od kada vam priča kreće što je i naslov referata "It Depends on When Start the Story: Narratives as Camouflage and the Political Use of Scholarship on the Yugoslav Wars, 1991.-1996". Jedna kratka pričica iz rada Susan Woodward mnogo toga kazuje o situaciji na Balkanu, a glasi: "Dolazeći u Beograd u julu 1991, nije bilo moguće prevazići zaokupljenost historijskim bitkama. Jedini je problem bio, kako ga je shvatio jedan Amerikanac, postdiplomac Univerziteta u Yaleu i rekao mi (Suzani Wudword) da svaki čovjek ima različit datum u svom pamćenju. Svaki ima jedan nepravedni poraz: 1389. za Srbe; 1919. za Hrvate; 1941.-1942. za Srbe u Hrvatskoj i Bosni; 1944. za Srbe u Srbiji i tako dalje. Mnogi imaju svoja zlatna doba da ponovo ožive: 1000.godina i 1939.za Hrvate; Tvrtkovo doba za Bosance, Aleksandrovo za Makedonce i tako dalje. Međutim, svaki datum govori različitu priču (...)" Iz teksta referata kao i spiska literature vidi se da je Susan Woodward dobro upoznata sa političkom situacijom na prostorima bivše Jugoslavije.

Drugi dio skupa obuhvatio je pitanja jezika, predstavljanja i identiteta ("Language, Representation and Identity") naroda druge Jugoslavije. Ellen Elias-Bursać, lektor na Harvardskom univerzitetu i doktorski kandidat na Zagrebačkom sveučilištu, uspješno se bavi pitanjem kozmopolitizma u literaturama i kulturama bivše Jugoslavije ("Cosmopolitanism in the Literatures and Cultures of the Former Yugoslavia"). Ellen Elias-Bursać piše disertaciju o Tinu Ujeviću kao prevodiocu, a u ponudenom tekstu za ovaj skup vrlo zanimljivo razmišlja o sličnostima i razlikama između srpske i hrvatske književnosti, nalazeći mnogo razlika, ali i zaključuje "(...) možda da nije država /Jugoslavija/ razjedinjena kao što jeste, ne bih bila zainteresirana, kao što jesam, u opisivanju sjedinjavajućih mehanizama između hrvatske

i srpske kulture. A pošto jeste, vjerovatno zato ove kulture izgleda namjeravaju da se odvoje jedna od druge, te sam ja zainteresirana za proučavanje kako "suživot" izgleda, kako živi, šta dalje". Još jedna vrlo interesantna tema bila je prisutna na ovom skupu, a odnosi se na različita mišljenja o etnogenezi Hrvata u današnjoj hrvatskoj historiografiji ("The Ethnogenesis of the Croats in Recent Croatian Scholarship") koju je John Fine, profesor sa Mičigenskog univerziteta približio američkim historičarima. I ova tema iz ranofeudalne hrvatske povijesti bila je vrlo interesantna u rasvjetljavanju historijskih pitanja u kasnijim razdobljima. S obzirom na brojnost južnoslavenskih naroda nije zaobidena ni makedonska povijest. O historiji makedonskog identiteta u svijetlu rata 1991.-1994., ("The History of Macedonian Identity and the Balkan Wars of 1991-1994"), piše Victor Friedman, profesor balkanskih i slavenskih jezika na Univerzitetu u Čikagu. Na osnovu jezičkih pitanja makedonskog naroda, profesor Friedman objašnjava i političke okolnosti u kojima se nalazi ovaj vrlo važan geopolitički prostor. Multidisciplinarnost skupa pokazuje šarolikost referata iz različitih oblasti, što potvrđuje i tekst Dine Jordanove sa Univerziteta u Čikagu, koja je istraživala "pripovjedanje o Balkanu na filmu u raskoraku samonikle imaginacije i preslikanih stereotipa ("Narrating the Balkans in Film: Indigenous Images or Mirroring Stereotypes"). Nadalje, Sarah A.Kent, sa Univerziteta u Winsconsinu, prezentirala je neke teme o nacionalnom pitanju Hrvata krajem devetnaestog stoljeća ("National Identity in Late Nineteenth Century Croatia"). Samo u nekoliko detalja Sarah A.Kent se dotakla političke scene u Hrvatskoj na prijelazu dva stoljeća do 1903.godine, s nekoliko novijih opservacija o vremenu završetka vladavine Kuena Hedervarija. Na kraju, autorica temu aktualizira zaključujući "kako su se balkanski historičari našli, danas, u neugodnoj poziciji između političke moći i historijske realnosti". O prilikama na južnoslavenskom prostoru u vremenu tranzicije, ali na primjeru Srbije (1987.-1996.), govorila je Mirjana Prošić-Dvornić, profesorica na Odsjeku za etnologiju i antropologiju Beogradskog univerziteta. Veoma pregledno i opširno, autorica, analizira srbijanski režim i njegov utjecaj na susjedne zemlje ("Retraditionalization: An Ideological Response to the Reality of Transition vs. Genuine Attempts at Transformation"). U potrazi za "Drugom Srbijom", kao "nekom drugačijom realnošću u svjetskom poretku, ali i kao važnom komponentom balkanske historije", profesorica Prošić-Dvornić nalazi i mirnije vrijeme za balkansku stvarnost. Povezanost svih segmenata ljudskog življenja uspješno je predočio Benjamim A. Stolz na primjeru odnosa jezika i nacionalizma između Hrvata i Srba ("Language and Nationalism among Croats and Serbs"). Analiziranje ove teme u historijskom toku događanja s posebnim težištem na ljude i datume bitne za ovaj problem, učinilo je referat Benjamina Stolza veoma serioznim, u smislu obaveznog udžbeničkog štiva. Osim pitanja jezika i nacionalizma, među najpopularnijim temama su one iz etnografije, a jednom od njih, opet na primjeru Srbije, bavi se i Marko Živković, saradnik na odsjeku za antropologiju Univerziteta u Čikagu. Svoja razmatranja Živković je postavio između boravka u Beogradu i rada na Univerzitetu u Čikagu, između društva koje svojim agresivnim napadima na susjedne zemlje

proživljava vrijeme tranzicije i društva liberalne demokracije u kojem živi autor, a s nadom da će se demokracija u Srbiji izboriti u post-socijalističkom vremenu.

Treći dio skupa objedinio je neke teme o problemima, procesima i mogućnostima poslijeratne preorijentacije ("Post-traumatic Reorientations": Problems, Process, and Possibilities). Posljednjih sedam referata nemaju neku međusobnu povezanost, ali su izabrane teme veoma važne i zanimljive. Elissa L. Helms, doktorski kandidat sa odsjeka za kulturnu antropologiju na Pittsburskom univerzitetu, bavi se jednim od najboljih pitanja poslijeratnog vremena, a to je pisanjem historije ratnih zločina silovanja u BiH od 1992. do 1995. godine ("Writing of History of Wartime Rape in Bosnia-Herzegovina, 1992-95"). Odabrani spisak bibliografije o ovom problemu priložen uz tekst Elisse L. Helms uvjerljivo govori o važnosti ovog pitanja ako se misli pisati historija rata u Bosni i Hercegovini '92- '95. U referatu su naznačeni svi aspekti ovog izuzetno bolnog pitanja, od uzroka i posljedica organiziranog genocidnog ratnog plana do zdravstvenog, socijalnog i pravnog zbrinjavanja žrtava silovanja. Rezultati istraživanja Elisse Helms su veoma značajna s obzirom da su urađena profesionalno i pošteno. I slijedeći referat se, također, bavi položajem žena i nacija na Balkanu ("Spaces and Opportunities: Locating Women and Gender in the Balkans"), autorice Meghan Hays, doktorskog kandidata iz oblasti historije na Mičigenskom univerzitetu. Veoma nadahnuto je Meghan Hays predstavila svoje posjete Zagrebu, kojeg je zavoljela, kao i ljude s kojima se susretala, a oni su nestali u ratu ili su pak pretrpjeli mnoge ratne traume. Međutim, autorica vjeruje "da kada se prevaziđu traume prošlih događaja, historičari mogu naći prostor i povoljne prilike da se izradi nova historija Balkana (...) kompletnija i drugačija od postojeće (...)". Neke nove teze o Drugom svjetskom ratu na tlu Bosne i Hercegovine, u svom referatu je predočio Attila Hoare, doktorant na historiji Jelskog univerziteta, pod naslovom "Uncovering the Bosnian Revolution". Interesantna je činjenica koliko su mladi američki historičari zainteresirani i koliko ulože truda da saznaju više o temama iz historije Balkana. Svakako, sve te drugačije postavljene teze se potvrde ili opovrgnu tokom arhivskih istraživanja, kao i u ovom slučaju o autohtonju bosanskoj revoluciji. Drugi učesnik skupa iz Bosne i Hercegovine bila je Vera Katz iz Instituta za historiju u Sarajevu, sa temom o problemima naučne spoznaje historije Bosne i Hercegovine u vremenu poslije Drugog svjetskog rata do 1955. godine ("Scientific Comprehension Problems of Bosnia and Herzegovina, 1945.-1955."). Na osnovu ratnih iskustava u opkoljenom Sarajevu (1992.-1995), autorica je razmišljala o mogućnostima objektivnog bavljenja historijom uopće, o kvalitetu spoznaje o historijskim procesima na osnovu uvida u arhivsku gradu. Ratom u Bosni i Hercegovini sve te godine nakon 1945. mogle su se promatrati s pristojne historijske pedesetogodišnje distance, kada su procesi, uglavnom, bili završeni padom komunizma u svijetu i nestankom druge, socijalističke, Jugoslavije na Balkanu. Referat Katherine McCarthy "Doing History in the Shadow of the Balkan Wars: Croatia, 1992-93", gostujuća profesorica historije na Illinois State University, ima za temu vlastita iskustva i razmišljanja o proučavanju

agramnog pitanja u Jugoslaviji u intervalu 1945.-1953., u svijetlu dešavanja historije u sjenci balkanskih ratova na prostoru Hrvatske. Osim činjenice da je ovaj posljednji rat učinio istraživanja vrlo kompliciranim, to ju je nagnalo i na razmišljanje o odnosu pojedinih historiografskih tema i rata kao tekuće pojave na Balkanu. Svoj referat Katherine McCarthy zaključuje riječima "(...) željela bih biti u mogućnosti da vidim plodove ozbiljnih istraživanja o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i poslijeratnoj Jugoslaviji od strane onih koji pokušavaju da razumiju šta se desilo, radije, nego od onih koji žele samo da sude ili demantiraju prošlost". Najjužnije na Balkanu, čak do Sofije, otputovala je Mary Neuburger, doktorant iz oblasti historije na Univerzitetu u Washingtonu, koja je u svom referatu govorila o eksploziji bombe, "Babi" i bulgarizaciji Bosne ("A Bomb, a Baba, and a Bulgarian Bosnia?: The Travails of an American in Sofia"). Pripovijedanje mlade Amerikanke o putovanju u Bugarsku, boravku u Sofiji, o eksploziji bombe blizu koledža, zatim o nemogućnostima istraživanja, ali i o razmišljanjima o vezi Bugarske i Bosne u širem kontekstu interesa na Balkanu uz instrukcije koje je dobivala od "Babe", jeste, u stvari, prošlo i sadašnje dešavanje historije u sjenci koja se ratovima i nesigurnošću nadvila nad Balkan. Posljednji referat na skupu vratio je sve prisutne na razmišljanja o nekim počecima historijskih dešavanja na Balkanu, a za to se potrudio Robert Whallon, profesor antropologije na Mičigenskom univerzitetu, svojim tekstom o sadašnjim i bivšim arheološkim istraživanjima u Jugoslaviji ("Archaeological Research in Yugoslavia, Present and Former"). Osvrćući se na predhodna istraživanja, profesor Whallon daje i neka predviđanja o budućnosti s raznim mogućnostima spekuliranja s obzirom na nestajanje sa političke scene zajedničke jugoslavenske države.

Naučni skup "Dešavanje historije u sjenci balkanskih ratova" bio je zanimljiv i po tome što se referati nisu čitali na skupu, već su u pisanoj formi unaprijed dostavljeni učesnicima. Za svaku tematsku cjelinu bili su određeni moderatori i diskutanti koji su govorili o ponudjenim referatima. Svakako, učesnici skupa su se mogli pridružiti diskusiji što su, uglavnom, i činili. Za prvi dio skupa "Production of History", moderator je bio Michael D. Kennedy, profesor sociologije i direktor CREES-a na Mičigenskom univerzitetu, dok su referate predstavili Ronald G. Suny, profesor političkih nauka na Univerzitetu u Čikagu i Katherine Verdery, profesorica antropologije na Michigan i na Johns Hopkins University. Drugu tematsku cjelinu "Language, Representation and Identity" predstavila je moderator Jane Burbank, profesorica historije na Mičigenskom univerzitetu i predsjednica radne grupe na studijama za jugoistočnu Evropu, a o referatima su govorili Geoff Eley, profesor historije na Mičigenskom univerzitetu i Frances Trix, profesorica antropologije na Wayne State University u Detroitu. O trećem dijelu skupa "Post-traumatic Reorientations": Problems, Process, and Possibilities, kao moderator govorila je ponovo Jane Burbank, a diskutanti F. Müge Göçek, profesorica sociologije na studijama o ženama Mičigenskog univerziteta i Sonya Rose, profesorica historije, sociologije i studija o ženama te i dopredsjednik Odsjeka za historiju Mičigen-

skog studija, detaljno su predstavili i ovu grupu referata. Završna riječ i zahvala organizatorima i učesnicima pripala je Robertu J.Donii koji nije krio zadovoljstvo ovim izuzetno prijatnim druženjem i korisnim razgovorom na razne historijske teme s balkanskog podneblja. Ugodnom boravku su doprinijeli i prijateljski razgovori u pauzama za kafu i ručak, ali i ugodno veče za sve učesnike skupa na večeri u Amadeus-cafeu, u kojem se bez obzira na daljinu osjeća toplina ugodaja i hrane iz Poljske, odakle je imigrirao i njegov vlasnik. Tokom naučnog skupa, a pogotovo u neobaveznim razgovorima, može se steći utisak da su svi naučni radnici sa američkih univerziteta emotivno vezani za ljude i prostore Balkana na kojima povremeno borave i istražuju svoje teme. Te veze prelaze u prijateljstva koja se i kasnije njeguju, a jedno veliko iskreno prijateljstvo veže učesnike skupa iz Bosne i Hercegovine sa glavnim organizatorom skupa bez kojeg ne bi sve izgledalo savršeno, a to je dr.Donna E.Parmelee, saradnik na programima Centra za ruske i istočnoevropske studije (CREES) Mičigenskog univerziteta.

Seka Brkljača

Vera Katz